

Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper
Avdelningen för Kulturgeografi och Turism

Kenny Svidén

Den bohuslänska stenhuggarepoken

Kulturarv som turism

The stonemason age in Bohuslän

Tourism in Culture Heritage

Turismvetenskap
C-uppsats

Datum/Termin: 2008-06-03
Handledare: Thomas Blom
Examinator: Thomas Blom

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att beskriva hur stenhuggarepoken i Norra Bohuslän skulle kunna utgöra bas i en paketslösning för turism, dvs. upplevelser att besöka olika platser där industrin fanns i kombination med att få hjälp med transporter, övernattnings, lokal mat etc. För att uppnå detta syfte har jag formulerat frågeställningarna om det finns förutsättningar för att utveckla detta koncept, dvs. om det finns intresse hos lokala aktörer (företag, organisationer och myndigheter) samt hur ett sådant utvecklingsprojekt skulle kunna genomföras. Som metod har jag valt Fallstudien, eftersom den rymmer möjligheten att på djupet studera en avgränsad aspekt av ett problem under en begränsad tidsrymd. De datainsamlingstekniker som jag har valt för att besvara mina frågeställningar och uppfylla mitt syfte är Analys av dokument samt Intervjuer. För att erhålla en så hög reliabilitet och validitet som möjligt har jag intervjuat personer med god kunskap inom området och dessutom formulerat intervjufrågorna utifrån litteraturen.

Betydelsen av industriminnen som kulturturism framhålls på flera sätt i litteraturen. Exempel finns på framgångsrika satsningar såväl utomlands som i Sverige. Stenhuggarepoken mellan i huvudsak 1842 – 1977 utgör en viktig del av den svenska industrihistorien även om den inte fått samma uppmärksamhet som andra industriminnen inom landet. Även om stenindustrin fått en kraftig återhämtning under senare år är det främst stenhuggarepoken, som denna uppsats behandlar. Det finns gott om minnen av rester från brytning i småbrott men den huvudsakliga stenbrytningen ägde rum i Krokstrand, Hunnebostrand, på Bohus-Malmön samt i Rixö.

En analys av innehållet i de teoretiska utgångspunkterna beträffande industriminnen som kulturturism visar att detta kan vara attraktivt för besökare. En analys av innehållet i intervjuerna i denna uppsats visar på en positiv syn på att utveckla kulturarvet stenhuggarepoken som kulturturism. Vid intervjuerna framkom dessutom flera kreativa idéer i samband med att en sådan utveckling sker. Utifrån analysen presenteras i uppsatsen en SWOT-analys över styrkor, svagheter, möjligheter och hot över vad utveckling av stenhuggarepokens historia som kulturturism skulle kunna innebära.

I uppsatsen ges förslag på hur stenhuggarepoken i Norra Bohuslän kan användas som kulturturism. Dessa handlar om att vidareutveckla aktiviteter som redan pågår och som avser att lyfta fram verksamheter inom stenindustrin, yrkesroller, arbetsförhållanden, den sociala miljön samt aktiviteter såsom ”prova på” och teateruppsättningar.

Utifrån den teoretiska bakgrunden, befintliga aktiviteter och projekt kring stenindustrin samt resultaten från intervjuerna drar jag slutsatsen att det bör finnas goda förutsättningar för att utveckla och vidareutveckla kulturarvet stenhuggarepoken i Norra Bohuslän för kulturturism. Intresset är stort hos olika aktörer och mycket arbete pågår i företag och föreningar inte minst ideellt. En framgångsfaktor för att lyckas torde vara möjligheten till samverkan både beträffande olika aktörer och mellan de berörda kommunerna.

Innehåll	Sid
1. Inledning	3
1.1 Problemområde	3
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställning	4
2. Metod	5
2.1 Metodval	5
2.2 Datainsamlingstekniker	6
2.3 Validitet och reliabilitet	6
3. Teoretiska utgångspunkter	8
3.1 Destinationsutveckling	8
3.2 Industriminnen som kulturturism	9
3.3 Stenindustrins historia i Norra Bohuslän	12
3.4 Stenhuggarepokens produktionsformer	13
3.5 Sociala förhållanden under stenhuggarepoken	14
4. Empirisk redovisning	16
4.1 Kulturminnen från stenhuggarepoken	16
4.2 Övriga kulturplatser avseende stenindustrin	19
4.3 Intervjuer	20
4.3.1 Intervjuer med företag och organisationer inom stenindustrin	20
4.3.2 Intervjuer med kommuner	21
5. Analys	22
6. Hur stenhuggarepoken i Norra Bohuslän kan användas som kulturturism	25
7. Hur ett projekt för att utveckla stenhuggarepoken som kulturturism kan genomföras	27
8. Slutsats	29
9. Källförteckning	30
Bilaga 1.	

1. Inledning

Kommunerna i Norra Bohuslän (Strömstad, Tanum, Munkedal, Sotenäs och Lysekil) har tagit fram en gemensam strategi - Strategisk plan för utveckling av Besöksnäringen i Norra Bohuslän (2006) - med följande vision:

- ”Besöksnäringen är en av de enskilt mest betydelsefulla drivkrafterna för näringslivsutvecklingen i norra Bohuslän.
- Norra Bohuslän har en ledande roll för utveckling av besöksnäringen i den samverkande regionen.
- Framgångsfaktorer för utvecklingen är kvalitet, mångfald, kunskap, gott värdskap och varierat boende.
- Vi bygger/planerar vårt samhälle för de som bor här och dessa kvalitéer attraherar våra besökare.
- Vi utvecklar våra kultur- och miljövärden och stärker våra mat- och hantverkstraditioner i samspel med marknadens aktörer.”

I Grundberg (2002) framhålls ”hur kultur och kulturarv kan fungera som resurs för regional utveckling och turism är av stort intresse för politisk planering av utveckling och strategi kring kulturarvssektorn”.

Ett exempel på tillämpning enligt ovanstående skulle kunna vara att beskriva förutsättningarna för att utveckla stenhuggarepoken som kulturarv för turism. Ett tidigare samverkansprojekt – Granitleden – har producerat en broschyr samt en hemsida med syftet att utgöra en guide till ”besöksmål som har anknytning till sten”. Ett 50-tal företag och sevärigheter beskrivs.

1.1 Problemområde

”Stenindustrin har varit en av de största näringarna i Bohuslän. Dess fysiska påverkan på landskapet var stor. Den decentraliserade strukturen har gjort de materiella lämningarna svårtolkade. De försök som gjorts har inte lyckats fånga komplexiteten i utvecklingen. Idag ingår lämningarna i vår samtid och vi måste förhålla oss till denna fysiska historia. För att kunna göra detta är en kunskap om de immateriella lämningarna viktig.” (Algotsson m fl 2004).

Turistiska aktiviteter förekommer redan idag, exempelvis i form av guidning av gamla miljöer men någon mer omfattande turistnäring förefaller det inte ha blivit. Jag anser därför att det bör vara intressant att undersöka och beskriva vilka förutsättningar det finns att utveckla industrihistoria som kulturarv för turism. Den valda platsen är Norra Bohuslän och dess historia inom stenhuggarepoken.

För att belysa intresset för en sådan utveckling ges följande exempel. Av statistik från Turistdelegationen (2005) framgår att besöksvolymen beträffande kulturminnen i Sverige utgör 11 % av den totala volymen av besökare för år 2003 och av dessa utgör industriminnen 12 %. Detta kan förefalla vara en liten andel men det bör påpekas att ökningen har varit stor från 2001. Exempel finns Storbritannien, Nordirland, Wales och i Sverige med Kirunagruvan som ett viktigt besöksmål.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att beskriva hur stenhuggarepoken i Norra Bohuslän skulle kunna utgöra bas i en paketslösning för turism, dvs. upplevelser att besöka olika platser där industrin fanns i kombination med att få hjälp med transporter, övernattningar, lokal mat etc.

1.3 Frågeställning

För att uppnå ovanstående syfte och relatera till problemområdet har jag formulerat följande frågeställningar:

- Finns det förutsättningar för att utveckla det koncept, som anges i syftet, dvs. om det finns intresse hos lokala aktörer (företag, organisationer och myndigheter)?
- Hur skulle ett sådant utvecklingsprojekt kunna genomföras?

1.4 Avgränsningar

För att få ett bättre underlag att kunna bedöma efterfrågan på denna typ av produkt bör en marknadsundersökning, exempelvis med hjälp av enkäter genomföras. Den begränsade tiden för denna uppsats har dock inte medgett att göra en sådan undersökning möjlig.

Antal intervjuer med olika företagare och organisationer har av tidsskäl begränsats genom att göra ett medvetet urval. Urvalet har gjorts med hänsyn till hur betydelsefullt företaget/organisationen är för denna uppsats syften. Intervjuer har skett med fyra intresseföreningar, en företagare samt två kulturansvariga i två kommuner.

En geografisk avgränsning av stenindustrin utgörs av området från Idefjorden i norr till Gullmaren i söder omfattande kommunerna Strömstad, Tanum, Munkedal, Sotenäs och Lysekil. Med stenindustri avses i denna uppsats brytning och huggning av granit.

2. Metod

2.1 Metodval

Jag anser att den kvalitativa ansatsen med Fallstudien som metod bäst passar mitt syfte med uppsatsen. En viktig faktor för detta val är att Fallstudier kännetecknas enligt Bell (2006) av att de är lämpliga för forskare ”som arbetar på egen hand, eftersom de rymmer möjligheten att på djupet studera en avgränsad aspekt av ett problem under en begränsad tidsrymd”. Detta stämmer väl med hur arbetet med denna uppsats har utförts. I uppsatsen är jag intresserad av att få fram olika synpunkter och förslag från personer/aktörer inom området. Detta motiverar ytterligare valet av Fallstudie som metod, eftersom enligt Bell (2006): ”Varje organisation och varje individ har gemensamma egenskaper men uppvisar också drag som är unika. Den forskare som använder sig av fallstudiemetoden har som syfte att belysa dessa drag och egenskaper, identifiera olika samspelsprocesser, visa hur dessa påverkar implementeringen av en förändring eller ett system och organisationens (och individernas) sätt att fungera och agera. Dessa processer kan vara svåra att sätta fingret på i en stor surveyundersökning, men de kan också vara avgörande för ett systems eller en organisations framgångar och misslyckanden.”

Man skall vara medveten om att det även kan finnas nackdelar med valet av Fallstudie som metod för min uppsats. Jag har redan identifierat ett stort antal tänkbara personer för intervjuer. Resurser i form av tid och pengar är dock begränsade och att intervjua samtliga tänkbara personer är inte genomförbart. En begränsning av antal intervjuer har varit nödvändig och då finns risken att representativiteten går förlorad. Syftet är heller inte primärt att söka representativitet utan att visa på ett exempel på tillämpning av teorierna kring destinationsutveckling av industrihistoria. Syftet är heller inte att dra generella slutsatser till liknande fall utan att belysa just detta område. Dessa tankegångar framförs också av Bell (2006): ”De som kritiserar Fallstudier tar upp ett antal problem och/eller nackdelar med detta tillvägagångssätt. Vissa personer ifrågasätter värdet med ett studium av enstaka händelser eller enheter. De menar att det är svårt att kontrollera informationen och att det därför alltid finns risk för snedvridna eller skeva resultat. Andra menar att det normalt inte går att generalisera resultaten från Fallundersökningar.”

En alternativ metod skulle kunna vara Surveystudier. Enligt Bell (2006) används denna metod vanligtvis för att göra ett urval ur en population och därefter dra slutsatser om hela populationen. I denna uppsats är dock avsikten att undersöka åsikter och inställningar hos olika aktörer på de valda platserna. En annan nackdel som framförs är enligt samma författare att Surveyundersökningar kan ge svar på frågor som vad, var, hur och när men inte varför och det är just varför, som är det intressanta i denna uppsats.

En intressant metod att tillämpa skulle kunna vara Narrativa undersökningar. Metoden omfattar enligt Bell (2006) berättelser som informationskälla. Fördelar som framförs är att den ger en personlig och mångfacetterad insikt om den undersökta situationen. Problemen är att intervjuerna kan vara tidskrävande samt att den nära relationen mellan intervjuaren och respondenten ge upphov till etiska frågeställningar.

2.2 Datainsamlingstekniker

De datainsamlingstekniker som jag har valt för att besvara mina frågeställningar och uppfylla mitt syfte är Analys av dokument samt Intervjuer. En fördel med Analys av dokument, som framförs av Bell (2006) är att ”när man inte har tillgång till eller inte kan få tag i de personer som projektet handlar om, kommer dokument och källskrifter att bli särskilt viktiga. Det senare kan utgöra en frustrerande upplevelse, men en analys av pedagogiskt källmaterial kan också visa sig vara en mycket rik informationskälla.”

En annan styrka med valet av Analys av dokument anser jag vara att området är väldefinierat och väl avgränsat. Det bör därför vara relativt lätt att hitta den litteratur i form av forskningsrapporter, böcker, broschyrer och andra relevanta dokument som kan vara intressant för uppsatsen. En svaghet kan vara att det sannolikt inte finns så mycket dokumenterat inom detta område.

Några av styrkorna hos intervjuer framförs av Kvale (2007), som anger att ”Den stora fördelen med kvalitativa intervjuer är deras öppenhet. Det finns ingen standardteknik, inga regler för en intervjuundersökning som bygger på ostandardiserade kvalitativa intervjuer”. Det finns också problem med intervjuer, bl. a. det faktum att de tar ganska lång tid i anspråk.

Ett alternativ till intervjuer är enkäter, en datainsamlingsmetod där man enligt Bell (2006) bör ta ställning till om en enkät passar den målsättning man har och om en sådan kan ge den information man behöver. Man ska fråga sig om en enkät är ett bättre sätt att få fram information än exempelvis intervjuer eller observationer. Vidare framförs att det är synnerligen svårt att formulera frågor till en enkät och man ska bara göra det om man anser sig ha god språkkänsla.

2.3 Validitet och reliabilitet

Oavsett vilken metod man använder för datainsamling måste man alltid ta hänsyn till reliabilitet och validitet. Med hänsyn till den begränsade undersökningen i denna uppsats föreligger en viss osäkerhet beträffande reliabilitet och validitet. För att erhålla en så hög reliabilitet och validitet som möjligt har jag intervjuat personer med god kunskap inom området och dessutom formulerat intervjufrågorna utifrån litteraturen. Detta förfaringssätt stöds av Bell (2006), som anger ”I vissa projekt innebär en källskrift ett komplement till den information man fått fram med hjälp av andra metoder, t ex då man vill kontrollera reliabiliteten i den information man fått fram från intervjuer eller enkäter”.

Olsson & Sörensen (2007) tar upp några problem som kan uppstå vid intervjuer. Ett av dessa är att "Felkällor kan förekomma vid intervjuer. Vad intervjupersonen svarar på är inte lätt att tolka. Frågorna kan innehålla underförstådda antaganden om intervjupersonens kunskaper, inställning och beteende." En annan faktor är att "Rummet där intervjun genomförs har betydelse. Är det ostört, eller ringer t.ex. mobiltelefonen i ett kör? Är det någon som "tjuvlyssnar"? Om frågor om relationer mellan olika personer ställs och dessa personer uppehåller sig i närheten av varandra är det svårt att få ett ärligt svar".

Även Bell (2006) framhåller svagheter med intervjuer, vilket framgår av följande citat: "Det finns också problem med intervjuer, bl.a. det faktum att de tar ganska lång tid i anspråk. Därför har man under ett kortare projekt inte utrymme för mer än ett fåtal intervjuer. Det handlar om en mycket subjektiv teknik och därför är också risken för skevheter ("bias") stor. Det kan även visa sig svårt att analysera de svar man får och formuleringen av frågorna tar lika mycket tid i anspråk som när man ska utforma en enkät". Samma författare framhåller dessutom " Att få undersökningspersonernas samtycke behöver inte vara så lätt som det låter om man arbetar med ett mindre omfattande projekt och har ganska lite tid att ägna åt den frågan".

3. Teoretiska utgångspunkter

3.1 Destinationsutveckling

Destinationer är enligt Kotler m fl (2006) platser med någon form av verkliga eller föreställda gränser, såsom de fysiska gränserna kring en ö, politiska gränser eller till och med gränser skapade av marknadsföringsmässiga skäl, exempelvis Söderhavsöarna.

Pike (2004) menar att en destination definitionsmässigt innebär att besökaren tillbringar minst en övernattnig på destinationen och dessutom att det ingår produkter, såsom service och attraktioner. Vidare anges att destinationen innehåller olika företagare ofta i samverkan med en offentlig organisation. Destination kan också samverka i nätverk och bilda större destinationer.

Elbe (2003) har liknande tankegångar kring begreppet destination och utvecklar detta ytterligare genom att det turistiska utbudet inom en destination kan delas upp i attraktioner och faciliteter. Attraktioner är de komponenter som motiverar till själva resan medan faciliteter är komponenterna som möjliggör resan. Till de senare hör transporter, mat och boende. Vidare framförs att attraktioner som påverkar turistens val av resmål är primära. Sekundära attraktioner är sådana som man känner till innan resan, men som inte är avgörande för val av resmål. Attraktioner kan vara kommersiella (erbjudas på en marknad) eller bestå av fria nyttigheter. De primära attraktionerna kan med andra ord ses som den primära tjänsten, den som skapar efterfrågan. De sekundära attraktionerna och faciliteterna är stödtjänster som krävs för att de primära attraktionerna ska kunna konsumeras. Samtidigt kan stödtjänsterna bidra till att skapa mervärden.

I Elbe (2003) beskrivs också några aspekter på producenter och hur dessa kan samverka i strategiska allianser och att detta bottnar i att de som enskilda aktörer har liten kapacitet och/eller saknar direkt kontakt med marknaden. De är därmed i en ofördelaktig position gentemot de aktörer som har sådana förutsättningar. En strategisk allians, vilken förfogar över större sortiment eller större kapacitet i utbudet, kan däremot komma att bli en central aktör som andra centrala aktörer är beroende av.

Ett exempel på betydelsen av upplevelser i samband med destinationsutveckling framgår av Laurin (2003), som relaterar till Näringsdepartementets framtidsprogram om turism, där man lyfter fram vikten av att utveckla tydliga produkter och varumärken. Upplevelsevärdena, den goda berättelsen, är centrala för ett känt och starkt varumärke, liksom hur berättelsen gestaltas. För att lyckas som framtidens turistentreprenör är det viktigt att skapa en upplevelse som håller och som regelbundet kan förändras och utvecklas. Ju bättre och trovärdigare historia som kan berättas, ju större upplevelse skapas och desto mer är turisterna beredda att betala.

Betydelsen av destinationsutveckling och det offentliga engagemang brukar enligt Elbe (2003) försvaras med att denna bidrar till sysselsättning och skatteintäkter som kommer den egna orten till gagn. Vidare kan turismen bidra med att ge en positiv bild av en ort och därmed påverka till exempel inflyttning och investeringsvilja positivt. Turistorganisationer har med sin roll och de resurser de förfogar över ett inflytande över de andra aktörerna, det vill säga de är en central aktör. De påverkar utvecklingen på marknaden, fast de oftast själva inte deltar i själva utbytesaktiviteterna mellan efterfrågan och utbud.

För att stärka konkurrenskraften på en destination krävs enligt (Hallerfelt 2000) att en utveckling kommer till stånd. Utveckling innebär att olika aktörer, exempelvis företagare och offentliga myndigheter i samarbete kommer överens om vad som skall göras när det gäller vilken profil som skall känneteckna destinationen, vilka marknader man skall satsa på, vilken produktutveckling ska ske samt hur organisation, marknadsföring, försäljning och kvalitetsfrågor skall utformas och hanteras. Dessutom hur mottagningen av turister skall se ut.

Liknande synpunkter framförs av Pike (2004), som anger fyra mål, som är betydelsefulla för att uppnå konkurrensfördelar; att skapa en image kring destinationen, ökad lönsamhet, minska säsongberoendet samt säkerställa långsiktig ekonomisk trygghet.

3.2 Industriminnen som kulturturism

Betydelsen av kultur- och naturturism framhålls på många sätt i litteratur och debattartiklar. I detta avsnitt belyses hur turism inom detta område med betoning på industrihistoria har beskrivits i den litteratur, som anges i källförteckningen.

Kulturturism kan enligt Grundberg (2002) definieras brett och översiktligt som den turism som utgår från lokal och regional kultur och kulturarv. Det inkluderar inom en vid skala och på mycket varierande nivåer t ex kulturella traditioner, historiska miljöer i städer, arkeologiska kulturminnen, industriminnen, kulturlandskap, museer, kulturaktiviteter som festivaler, teaterföreställningar med mycket mera. Ingen definition av begreppet kulturturism förmår helt fånga in allt som skulle kunna ingå i begreppet - därtill är både det möjliga innehållet och formerna för det alltför vitt och omfattande.

Kultur och kulturarv kan enligt samma författare vara den huvudsakliga attraktionen för turism. Den renodlade kulturarvsturisten som har besök av monument, kulturmiljöer och museer som sitt huvudsakliga motiv, är dock en minoritet i förhållande till andra turister. Kulturarvsattraktioner fungerar främst som en komplettering till andra attraktioner, som traditionell sol- och sandsemester, naturturism, stadsbesök, shopping mm. Därmed ingår historiska attraktioner och miljöer som dels en del i ett vidare utbud, ett "smörgåsbord" av olika attraktioner och dels som resurs för skapandet av en attraktiv image på en plats.

Det är många som lever kvar i tron att den svenska naturen skulle vara den enda turistattraktionen utanför städerna. Frimodig (2003) betonar dock att trenden mot turism med kulturella inslag är stark och växer snabbt fram runt om i Sverige, både i stad och på landsbygd. I våra grannländer och ute i Europa har turism som bygger på kultur och historia alltid haft en mer självklar roll och betydelse än i Sverige. Den har dessutom utvecklat sin pedagogik kraftigt de sista 15 åren, med förmedling i så kallade visitor centers vid de historiska monumenten.

Många som arbetar inom turismnäringen i Sverige har en relativt reserverad inställning till turism med kulturella inslag. I Sverige anses enligt Frimodig (2003) sådan turism vara mycket begränsad och inte särskilt lönsam. Det är ett uttryck för en relativt enkelriktad syn på turism där det i första hand är hotell, flygbolag, turistbyråer, badstränder och campingplatser som står i centrum, inte vad som får folk att resa i första hand; för att få nya intryck och upplevelser. Kultur och kulturarv blir missuppfattat som något som har med museer, skolor och utbildning att göra, inte med ”affärsverksamhet” som turism. Det är naturligtvis en relativt snäv, ensidig syn på vad man tror man håller på med, men inte desto mindre finns den.

För att framhålla betydelsen av industriturism kan exempel ges från Storbritannien, där Smith (2003) ger följande beskrivning. ”Trots den kritik som framförts mot briterernas nostalgi beträffande den tidigare industrin står det klart att det fanns ett behov av att fylla det gap som uppstod på grund av avindustrialiseringen. Utvecklingen av turism kring industrihistoria har ofta hjälpt till med pånyttfödelse i områden som drabbats av nedläggningar, bidragit till stöd för den lokala ekonomin samt bidragit till att förbättra människors identitet och självkänsla. I Nordirland sker utveckling av kulturen kring industrihistoria genom guide turer kring gamla kvarnar, järnvägar, fabriker mm. I Wales medverkar före detta kolgruvearbetare som guider”. Från Sverige ges exempel av Sahlberg (2001), som anger att kombinationen industri och turism i Kirunagruvan utgör ett viktigt besöksmål i regionen. Andra liknande exempel utgör hela industrilandskap som gått ur tiden men som sedan transformerats till turistattraktioner.

Sörenson (1989) relaterar till konceptet Ekomuseum, som startade i Frankrike men har blivit mycket populärt även på andra ställen i Europa inte minst i Skandinavien. Ekomuseum Bergslagen är ett sådant exempel. När man i Frankrike skulle skapa sitt första friluftsmuseum upptäckte man under arbetet att det fanns gamla dokumenterade husgrunder inom området som gjorde det möjligt att rekonstruera en hel social miljö på platsen. Därmed kunde man också visa en mer genuin och komplex bild av levnadsförhållandena. Det första kännetecknet för ett ekomuseum är att det vill visa människan i hennes relation till den egna lokala miljön. I allmänhet utgår man från redan existerande byggnader och andra objekt som kan vara av intresse – det är ett ”museum utan väggar” och sträcker sig över ett stort område. Museet ska engageras över ett vitt verksamhetsfält; kultur, natur, produktionsformer, teknik osv. Samhällets historia är inte allt; ett typiskt slagord från ett av de nya museerna är ”Minne-fantasi-framtid”.

Begreppet Ekomuseum kan också enligt Smith (2003) beskrivas som ett område med framhållande av dess specifika särdrag (fysiska såväl som kulturella) och som ett unikt och odelat kulturarv i vilket invånarnas dagliga liv, tidigare och nuvarande utgör en väsentlig integrerad del. Ekomuseet avser att integrera alla discipliner som normalt ingår i museiverksamhet inklusive arkeologi och social historia för att förstå människor och platser

En viktig del vid skapandet av turism inom industrihistoria är att sprida information och kunskap om upplevelser. Detta kan tydliggöras med följande citat ur Smith (2003). ”Av särskilt stor betydelse för utbytet av ett besök är den information som syftar till att öka besökarens *förståelse* för en miljö och dess värden, i bemärkelsen att göra den begriplig. Internationellt talar man då om ”interpretation”, på svenska tolkning, som innebär att för en bred allmänhet beskriva en miljö värden: vad som hänt och händer där samt varför. Tolkningen ska ge människor möjlighet att leva sig in i och känna för ekologiska sammanhang och människans roll”. Definitionen är vid och skiljer inte på typen av miljö och därmed inte mellan natur- och kulturtolkning. Sambanden mellan människa och miljö är grundläggande. Betoningen på miljöer fokuserar det konkreta, en plats och tillämpning i fält. Det är i linje med andra grundläggande definitioner som betonar användningen av originalobjekt och direkt upplevelse eller illustrerade media”.

Braunerhielm (2006) är inne på liknande tankegångar, vilket framgår av följande citat: ”Kulturarv har inom turism fått en roll som en resurs, produkt och inkomstkälla. Det här har inneburit ett ökat intresse från kulturarvssektorn att närma sig turismnäringen, att levandegöra miljöer, att erbjuda besökare upplevelser, att skapa nya berättelser och att försöka möta nya målgrupper”.

Att förvandla en kulturarvsresurs till en turistprodukt är inte helt trivialt och innebär något mycket speciellt. Grundberg (2002) ger de allmänna råden att genom att välja ut, tillgängliggöra, tolka och besöksutveckla en kulturarvsresurs till en turistisk upplevelseprodukt inom en vidare underhållnings- och fritidsmarknad görs en kulturresurs till en produkt, som det blir möjligt att ta betalt för. Detta är ett uttryck för en så kallad kommodifieringsprocess, som innebär att mänskliga uttryck för verksamheter som tidigare inte befann sig på en marknad för varor och tjänster som det gick att ta betalt för, utvecklas till att göra det. En sådan utveckling upplevs som kontroversiellt av många och ger upphov till många problemställningar och uttryck för perspektiv som inte klagjorts eller varit medvetna innan. Stora delar av offentliga kulturarvsförvaltningar upplever ett motstånd mot att göra detta. Man har inte definierat sig tillhöra en underhållnings- och fritidsmarknad och har inte ansett sig utveckla produkter som det skulle gå att ta betalt för på det viset.

3.3 Stenindustrins historia i Norra Bohuslän

Beskrivningen av stenindustrins historia i detta avsnitt är i huvudsak hämtat från Stenindustrin i Bohuslän (2005).

Stenhuggarepoken i Bohuslän kan sägas påbörjad 1842 genom att affärsmannen Karl August Kullgren från Uddevalla startade stenbrytning på Bohus-Malmön. Trollhätte kanalbolag behövde massor av sten för att bygga nya slussar i Trollhättan. Kullgren visste att straffångar från Marstrand hade brutit sten på Bohus Malmön. Så varför inte börja där? På världsutställningen 1851 i London var Kullgrens företag representerat. Märkligt nog avled Kullgren under utställningen. Företaget övertogs av fru Kullgren och fortsatte därefter under namnet Kullgrens Enka. Detta företag blev sedan ett av de mest kända inom stenindustrin.

Stenindustrin kom till Bohuslän som en skänk från ovan eftersom arbetslösheten var stor efter att den stora sillperioden tog slut i början av 1800-talet. Under 1860- och 1870-talen började efterfrågan på allvar. Industrialiseringen och urbaniseringen ute i världen satte fart. Gator skulle stensättas och efterfrågan på gatsten blev enorm och bohusgranit efterfrågades bland annat i Tyskland, England och Argentina. Marknaden växte oerhört och överallt i norra Bohuslän startade nya företag. Tiotusentals blev sysselsatta i stenindustrin. Spåren av stenhuggarepoken finns kvar i form av övergivna stembrott, stenhögar, byggnader och inte minst stenhuggerättlingar.

Behovet av arbetskraft ökade vid sekelskiftet. Många erfarna stenhuggare kom från Blekinge och betraktades som dåtidens invandrare. De bodde inackorderade i stugor och torp och bodde mycket trångt. Under första världskriget upphörde exporten av sten men i slutet av 1920-talet kom produktionen igång igen. Krisen under 1930-talet drabbade dock stenindustrin hårt. Stödåtgärder från staten sattes in men hjälpte inte mycket. Ett resultat av AK-arbetena är Sotenkanalen, som bidrog till att båtarna kunde gå inomskärs innanför ofta riskfyllt hav. Under andra världskriget planerades stora byggnader och segermonument i Tyskland och dessa skulle byggas med bland annat bohusgranit. För många var detta en räddning men också ett moraliskt dilemma.

Under 1950-talet kom nya material för vägar och trottoarer. För att effektivisera stenproduktionen startade 1960 jetbränning. Detta pågick dock under en kort period eftersom den extrema ljudnivån, vibrationer och stendamm orsakade omfattande skador på arbetarna. På 1960-talet fick stenindustrin åter ett uppsving men då var bristen på kunniga stenhuggare stor, varför stenhuggare hämtades från Portugal till Bohuslän. 1977 lade Kullgrens Enka ned verksamheten och en 135-årig epok var slut.

Stenindustrin har dock återhämtat sig under den senaste tiden. Flera exempel finns på att stenbrytning har återupptagits i gamla eller nya stembrott.

Bohusläns Kooperativa Stenindustri har idag tre moderna stenhuggerier med egna stembrott. Stenhuggerierna finns i Ävja, Näsinge och Skärholmen. Enligt företagets nya VD i en artikel i Bohusläningen (080402) kommer det att vara en fortsatt

efterfrågan på natursten. Materialet är dessutom miljövänligt och det kommer att bli en utmaning att få tag på bra stenhuggare, då det är brist på sådana.

På Björneröd i Strömstad har verksamhet startats i ett gammalt stenbrott efter att ha varit nedlagt sedan början av 1970-talet. Verksamheten har startats av två bröder i fjärde generationens stenhuggare.

I Bohuslänningen (080412).redogörs för att nya stenbrott finns i Vese utanför Brodalen, i Broberg utanför Hallinden samt Prästtorpets stenbrott utanför Brastad.

Sättet att bryta sten skiljer sig en hel del från i gamla tider. Då bröt man sten för hand medan det mesta numera sker med hjälp av maskiner. Idag arbetar ca 250 personer inom stenindustrin mot ca 10 000 personer för ca 100 år sedan.

För att beskriva betydelsen av stenindustrin finns intressanta uppgifter i Algotsson m fl (2004) där det framgår att stenindustrin i Bohuslän 1875 svarade för 1/4-del av den svenska exporten och 1913 hade denna del ökat till cirka 2/3-delar.

3.4 Stenhuggarepokens produktionsformer

Produktionsformerna beskrivs på ett översiktligt sätt i Algotsson m fl (2004). I början av stenhuggarepokens skedde brytningen för hand och förekom mest i småbrott, vilket man kan se här och var i naturen. Först vid sekelskiftet 1900 började även brytning att ske i storbrotten. I storbrotten bröts stora block som transporterades till olika arbetsplatser för tillhuggning. Dessa arbetsplatser fanns ofta nära brotten eller nära utskeppningskajen. Dessa transporter kunde till en början ske med häst och kärra. Detta var mycket slitsamt och påfrestande för hästarna, som vanligtvis höll i fem år i sådant arbete (Rixö samhällsförening 1999). Senare skedde transporter även med rälsbanor och i något fall med linbanor. Från slutet av 1920-talet började lastbilar användas för dessa transporter.

Under en tid förekom maskinell huggning i så kallade knottfabriker (knott = gatsten). Kvaliteten var dock sämre varför den manuella huggningen fortsatte att vara dominerande.

Utskeppning av stenen skedde med båt från stenbrotten och stenhuggerierna om dessa låg nära vattnet, vilket ofta var fallet. Annars transporterades stenen till båtarna eller till närbelägna järnvägsstationer och senare även med lastbil. Stenen tippades i högar vid bryggorna och sedan langades den ner i lastrummen på fartygen.

3.5 Sociala förhållanden under stenhuggarepoken

Arbetsförhållanden

En beskrivning av arbetsförhållandena under den första tiden av stenhuggarepoken framgår av Göteborgs-Posten (1980), där det beskrivs att arbetet var tungt, riskfyllt och slitsamt. Olyckshändelser förekom utan att det föranledde förbättringar och ibland beskylldes till och med arbetarna för att vara ovarsamma. De flesta olyckorna inträffade i arbetet med kranarna och vid sprängningar. Tekniken var ofta oprövad och verktygen opraktiska eller direkt olämpliga. Några exempel på detta som anges är att vid laddning av borrhålen användes järnladdstakar samt att stålade järnhackor användes för att slå kilhål.

Innan tryckluftsmaskinerna fanns fick arbetarna själva borra hålen för hand. Det gick till så att vid framtagning av stenblocken ur berget fick en man sitta på knä och hålla och vända borret, medan en eller två slog på detsamma med en slägga som kallades fejsel, för att få tillräckligt djupa hål beroende på stenblockets storlek som skulle sprängas ut. Sedan slogs reffelspår och utan sådana sprack berget i regel i tre riktningar när man sedan sköt med krut. Järnspetten användes för att bryta fram stenblocken, för att sedan med kranens hjälp lyfta fram dem för transport till platsen där huggningen utfördes. (Rixö samhällsförening 1999).

Bohusläns Museum m fl (1981) beskriver att stenhuggarens arbetsplats mestadels varit förlagd ute i det fria. Ibland förekom lättare skärmtak av trä och tyg för att skydda mot regn och snö. Under 1800-talets senare del uppfördes mindre hyttor med tak och stomme av bräder, som under den mörka årstiden var upplysta av en fotogenlampa. Dessa hyttor avskaffades dock i samband med upptäckten av silikos.

Stenhuggarna fick endast betalt för färdighuggen sten, vilket gjorde att flera dagars arbete kunde försvinna om man gjorde fel. Sådana misslyckanden kan ses i stenbrotten än idag. Dessa misslyckanden kallades Vargar.

Yrkeskategorier

Bland stenarbetarna fanns dagsverkare, som tog stenblocken ur berget. Stenhuggarna var de som högg stenen till olika sorter, med speciella namn som knott, ”tretton-femton”, kantsten, bindare. Brottbasen var den som laddade och sköt ut stenblocken från berget. Stenplockare var de som tillsammans med förmannen räknade stenen som huggaren gjorde och bokförde detta som underlag för stenhuggarens förtjänst. (Rixö samhällsförening 1999).

Eftersom allt arbete till en början skedde för hand med släggor, hamrar, borrar, mejslar, kilar, bleck och spett av olika slag var smeder därför en yrkesgrupp, som utgjorde en förutsättning för stenhuggarierna.

Boendemiljöer

I slutet av 1800-talet expanderade stenindustrin kraftigt och behovet av bostäder för de nyinflyttade var stort. Ofta hyrde man in sig hos de tidigare bofasta. De flesta stenhuggeriarbetarna var ungarlar och kunde bo tre till fyra personer i varje rum. Så småningom uppfördes bostäder i form av tvåvåningshus där varje hus rymde mellan fem och tio familjer. Vid sekelskiftet började stenhuggarna att uppföra egna hus (Bohusläns Museum m fl 1981).

Sociala förhållanden

Spänningen mellan stenhuggarna och de bofasta var i början stor beroende på att fiskare och bönder levde under helt andra levnadsvillkor än vad stenhuggarna gjorde. Stenhuggarna beskrivs genomgående i litteraturen som radikala. Detta stod i skarp kontrast till den bofasta befolkningens tillhörighet till religionen, som var starkt präglad av schartuanismen.

I början var superiet omfattande och stenhuggarna hade litet av rallarrykte. Det uppstod ofta bråk mellan ortsbefolkningen och de inflyttade stenarbetarna. När stenhuggarna bildade familj blev situationen lugnare. Även bildandet av fackföreningar och nykterhetsföreningar bidrog till att situationen blev lugnare. 1897 bildades Svenska Stenhuggarförbundet, vilket 1913 bytte namn till Svenska Stenindustriarbetarförbundet.

Pokerspel

Pokerspelet var mycket vanligt bland stenarbetarna. På somrarna satt man ute bland klipporna och spelade och ibland kunde hela helger gå till spelandet. Bohusläns Museum m fl (1981) beskriver att kortspelet många gånger ledde till sociala och ekonomiska tragedier. Stenhuggaren tillfredsställde genom kortspelade ett umgängesbehov som också gav spänning och möjlighet till ekonomisk framgång. Detta i en miljö som präglades av vardagsrutiner och ekonomisk återhållsamhet utan möjlighet till extravaganser. Särskilda yrkesspelare tycks även ha funnits som vandrade mellan stenhuggarsamhällena.

4. Empirisk redovisning

4.1 Kulturminnen från stenhuggarepoken

Stenhuggarepoken utgör en viktig del av den svenska industrihistorien även om den inte fått samma uppmärksamhet som andra industriminnet inom landet. En stor insats har dock gjorts genom projektet Granitleden, som beskrivs på följande sätt på Granitledens hemsida: ”Granitleden samlar det mesta och det bästa av besöksmål som har anknytning till sten. Gör en historisk djupdykning i granitens stolta historia. Upplev hur naturkrafter och konstnärer formar stenen till nya uttryck. Släpp loss fantasin och upplev magin på platser med tusentals år av sällsam historia. Öppna dina ögon för våra kraftfulla byggnadsverk i just granit. Pröva din egen förmåga att hugga i sten. Gör din egen resa längs Granitleden, en resa för alla åldrar och alla intressen. Här finns allt om graniten och dess användningsområden inom konst, konsthantverk, offentliga rum och industriell verksamhet. Historiska byggnadsverk och fornlämningar blandas med naturupplevelser, traditionell tillverkning och nutida konst” (www.granitleden.se). Granitleden är idag en ideell förening, som bland annat skall främja intresset för stenen och dess historia.

I följande beskrivningar presenteras några industriminnet inom stenindustrin. Inom parentes anges i vilken kommun dessa är belägna. De olika platserna beskrivs i geografisk ordning från norr till söder.

Krokstrand (Strömstad)

Stenhuggarepoken i Krokstrand påbörjades under 1870-talet och samhället blev centrum för brytningen i Norra Bohuslän. I huvudsak tillverkades gatsten. Genom nedgång i produktionen på grund av krig och krisår minskade antal stenhuggare. När efterfrågan sedan ökade på 1960-talet saknades det yrkeskunniga stenhuggare. Stenarbetare rekryterades från Portugal, där stenbrytningen hade lång tradition. Krokstrand blev hemort för ett stort antal stenarbetare. Konkurrenten från kantsten av cement medförde att efterfrågan på graniten minskade och 1977 nedlades all verksamhet i Krokstrand. Enligt tradition kom tango till Sverige via Krokstrand. Det påstås att argentinarna lärde svenskarna tango under tiden lastning av sten på båtarna ägde rum.

Krokstrand nås idag på slingriga vägar och är sällsynt präglad av granit trots att stenhuggarepoken är över; de dramatiska dagbrotten, den årliga tango- och dansfestivalen vid Idefjordens strand, Bohuslänns vackrast belägna idrottsplats med en kulturstämplad granitläktare och de fantastiska och dramatiserade guidade turer genom bygden.

Hunnebostrand (Sotenäs)

I Hunnebostrand öppnade det första brottet 1864. Tillverkningen omfattade enligt Bohusläns Museum m fl (1981) främst kajsten för de påbörjade hamnkanalerna i Göteborg. I samhället fanns vid denna tid ingen lastplats för graniten, utan stenen fick först lastas i småbåtar och fraktas ut till de på djupare vatten liggande fartygen. Från sekelskiftet 1900 och fram till första världskriget ökade antalet stenhuggare kraftigt i Hunnebostrand och nya brott togs upp i områden omkring samhället. På grund av sjunkande efterfrågan minskades verksamheten successivt och 1976 var det helt tyst i bergen kring Hunnebostrand.

Idag ligger Stenhuggarmuseet i ett gammalt stenbrott i vilken brytning skedde från 1930-talet till 1950-talet. På området finns transformator, kranar, trallspår, smedja, huggskjul och utställningslokal. Guidning förekommer och då berättas om stenhuggarnas villkor under stenhuggarepoken samt stenhuggare och smed i arbete.

Bohus-Malmön (Sotenäs)

Brytning av granit påbörjades redan på 1830-talet på södra Malmön för förstärkningar av Marstrands fästning och det var fångar på Carlsten som användes som arbetskraft. Det var dock först 1842, som de första stenhuggerierna startade på Bohus-Malmön. Härifrån togs blocksten till utbyggnaden av Trollhätte kanal och de nya slussarna (Göteborgs-Posten 1980). 1977 lades verksamheten ned på Bohus-Malmön.

Idag är hela ön präglad av stenhuggarepokens skiftande och fångslande historia. Graniten och människorna kring stenindustrin står i fokus. Guidade turer på ön följer granitens väg från stenhuggaren, via spår och gamla transportvägar till utlastningskajen. Följ utvecklingen från småbrott med hantverk till maskinell drift med jetbränning. Vid utskeppningsplatserna kan man beskåda målningar, som sjömän efterlämnat vid sina besök.

Föreningen Stenriket Malmön bildades på våren 2003. Det övergripande syftet är enligt föreningens hemsida www.stenriketmalmön.se att söka bevara och dokumentera stenindustrins historia för eftervärlden. Detta vill man åstadkomma genom att

- inventera de historiska lämningarna från stenindustrin i naturen såsom gamla och nya stenbrott, arbetsplatser, skrottippar, kranfundament, körvägar, vargar och påbörjade arbeten mm
- med skyltning åskådliggöra ett antal exempel på stenbrytningsplatser under verksamhetens olika epoker
- med guidade turer förmedla kunskaper om stenbrytningens historiska utveckling och betydelse för Bohuslän
- samla in föremål såsom verktyg och foton från de första skedena på 1800-talet fram tills verksamheten upphörde

- med foton, skrifter och muntliga berättelser illustrera samhällsutvecklingen under stenindustrins verksamhetsperiod
- skapa en gemensam plats för förvaring, utställning och dokumentation av insamlat material
- verka för att spåren från stenindustrin klassas som kulturhistoriskt riksintresse
- verka för att Sotenäs kommun genomför en fördjupad översiktsplan för Malmön
- verka för att Sotenäs kommun utarbetar områdesbestämmelser med skyddsbestämmelser för stenhistoriska miljöer på Malmön
- få den kaj av behuggen sten på Draget som raserades i samband med utlastning av skrotsten 1971 återuppbyggd

Rixö (Lysekil)

Väster om Brastad vid Brofjorden fanns stenbrottet och stenhuggeriet Rixö, som även omfattade verksamheter i Lahälla och Hjalmedal. Stenhuggeriet, som startade omkring år 1900, var en gång det största stenhuggeriet i Skandinavien. Under hela tiden fram till 1946 var gatstenen det enda slutprodukten. Efter andra världskrigets slut startades dock tillverkning av kantsten på samma sätt som var vanligt i resten av norra Bohuslän. Under en begränsad tid tillverkades valsar till pappersindustrin. I Rixö fanns två lastbryggor och den ena låg ungefär där småbåtshamnen finns nu och den andra var en T-brygga invid Åkullen. T-bryggan var sådan att vagnarna på räls kunde köras runt i en slinga efter att de hade tömts. Omkring 1900 började i Rixö en maskinell utrustning – en Fallhammare/Spaltmaskin för att klyva och bearbeta graniten att användas. År 1923 byggdes en linbana för transport av uttagen granit. Linbanan bestod av två 35 meter höga torn, det ena på stenhuggarplanen och det andra 700 meter upp i berget. (Rixö samhällsförening 1999).

År 1908 var Vinbräcka centrum för uppmärksammade kravaller och skottlossning mellan stenarbetare och polis. Strejk hade brutit ut bland stenhuggarna och strejkbrytare hade anlitats. I den lilla stenhuggarbyn Vinbräcka kastade demonstranter sten mot strejkbrytarna och polisen. En kanonbåt rekvirerades från Göteborg och när länsman fick en sten i huvudet och blodvite uppstod blev detta upptakten till att tre kanonskott sköts mot berget i bakgrunden. Därefter gick militär från kanonbåten i land och sköt över huvudena på demonstranterna. Detta var första gången svensk militär sköt mot strejkande arbetare i Sverige, långt för Ådalen 1931.

Idag finns förutom rester av stembrytning den gamla fabriksbyggnaden kvar med en industrihistorisk fallhammare som tillverkade gatsten. Vid utskeppningsplatserna kan man beskåda målningar, som sjömän efterlämnat vid sina besök. Här kan man se uppgifter om båtens namn, datum för besök mm.

4.2 Övriga kulturarvsplatser avseende stenindustrin

De olika platserna beskrivs i geografisk ordning från norr till söder.

Konstnärernas Kollektivverkstad i Norra Bohuslän (Tanum)

På hemsidan www.kkv-b.se beskrivs verksamheten på följande sätt: ”Konstnärernas Kollektivverkstad - Bohuslän bedriver sedan 1980 sin verksamhet i en tidigare stenindustri belägen vid Bottnafjorden i norra Bohuslän. KKV-B samlar ca 400 verksamma konstnärer och har utvecklats till ett kulturcentrum för framförallt stensulptur, men här finns också verkstäder för grafik, textil, trä, metall, keramik, silkscreen och foto. På sommaren utökas verksamheten med utställningar både inomhus och utomhus samt ett café med försäljning av konst och konsthantverk. KKV-B är också värd för Bohusläns stenstipendium och året om hålls kurser i de olika verkstäderna.”

Svarteborg Stencenter (Munkedal)

På Granitledens hemsida www.granitleden.se beskrivs Svarteborgs Stencenter på följande sätt: "Vad du inte visste att du ville veta om sten. Följ med in i stenhuggeriet på en spännande guidning där traditionell tillverkning möter modern formgivning. Du får veta mer om tillverkningen och stenens historia, klämma och känna på olika stenarter och som avslutning – såga en egen lyckosten! Yrkesverksamma konstnärer ställer ut i stora hallen och Konstfrämjandet visar sin sommarutställning med grafik i stenhuggeriet. ”

Krönikan - Stenmonument vid stenbrottet i Ävja (Sotenäs)

Sex stora granitblock med reliefer utvisande Bohusläns historia. Varje stenblock representerar enligt Göteborgs-Posten (070723) en tidsepok i Bohusläns historia med detaljrika och levande bilder; bronsåldern, vikingatiden, medeltiden, sill- och fiskeperioden (1400- till 1800-talen), stenindustriepoken samt dagens turismnäring. Stenmonumentet kommer senare att placeras på strategisk plats i Bohuslän. Utformat av stenkonskulptören Ivana Machackova.

Minnesmärke över stenindustrin (Lysekil)

Finns på Stenhuggerplatsen.

”Porten! Stenmonument i granit vid Havets hus (Lysekil)

Ett upprest granitblock på ca tio meter med en utsågad port med avsikten att väcka turisternas intresse för stenindustrins historia. Utformat av stenkonskulptören Ivana Machackova.

Bohusläns museum (Uddevalla)

På Granitledens hemsida www.granitleden.se beskrivs Bohusläns Museum på följande sätt: ”Bohusläns Museum är ett regionalt museum med uppgift att dokumentera, vårda och berätta om Bohusläns natur och kulturarv. ”I tillfälliga och fasta utställningar berättar vi om Bohusläns historia och utveckling, om läget, närheten till havet och som gränsland i ett politiskt spel. Vi berättar om näringslivet; om fiske, sjöfart och jordbruk och inte minst om stenindustrin, brytningen av den värdefulla graniten som under många år var en viktig exportvara i Bohuslän.”

4.3 Intervjuer

4.3.1 Intervjuer med företag och organisationer inom stenindustrin

För att få en viss anknytning till det tidigare arbetet i projektet med Granitleden har frågorna till de intervjuade företagen och organisationerna (se bilaga 1) relaterats till det projektet.

På frågan beträffande nuvarande statusen på Granitleden framkom att aktiviteten är mycket låg. Intresset var stort när projektet startade men efter att projektet tog slut har intresset svalnat på grund av att det råder oklarhet beträffande innehåll och organisation. Enligt en av de intervjuade är Granitleden nu en ideell förening. Det ursprungliga syftet med Granitleden uppges vara att lyfta fram vad som finns av kulturarvet såväl för lokalbefolkningen som för turismnäringen.

Trots att aktiviteter enligt intentioner i Granitleden är mycket låg framkom vid intervjuerna ett gemensamt intresse och en samsyn på vikten av att återuppta de ursprungliga idéerna. Det finns en överensstämmelse att det krävs en samverkan mellan olika aktörer för att nå framgång. Vid frågan till de intervjuade om det finns intresse att medverka i en sådan samverkan mellan olika aktörer, som representerar stenhuggarepoken framkom ett stort engagemang och ett flertal förslag gavs på både vad man gör idag och vad som skulle kunna göras för att ytterligare lyfta fram det gemensamma kulturarvet och därigenom skapa förutsättningar för att öka turismen i Norra Bohuslän.

Ett samstämmigt förslag från de intervjuade var betydelsen av guidning bland det som finns kvar av den tidigare stenhuggarepoken; stenbrott, stenhuggerier, smedjor, rälsbanor mm. Guidning förekommer redan idag i varierande grad på de olika platserna. Man betonar också vikten av att guiderna har någon form av lokal anknytning. På ett av stenhuggerierna pågår planering för uppförande av en lokal för att kunna genomföra guidning inomhus och därigenom kunna utöka turistsäsongen.

Några av de intervjuade framför att man har haft bussresor på besök för att ta del av guidningen men uppger att det krävs mycket arbete för att få bussreseföretagen att upptäcka denna möjlighet.

I samband med guidningen har man också i några fall låtit besökarna ”prova på” att hugga sten, vilket uppges ha varit mycket uppskattat. Särskild stor uppskattning har det medfört när besökare under ”största möjliga tystnad” fått lyssna till det mycket speciella ljudet när graniten spricker.

Som komplement eller alternativ till guidningen finns på vissa platser möjlighet att visa gamla filmer från stenhuggarepoken.

Förslag framfördes av några av de intervjuade att sätta upp teater med tidstypiska kläder och skådespel för att uppvisa delar av miljön ur stenhuggarepokens historia.

Det framfördes synpunkter i intervjuerna på att tillgängligheten behöver ökas genom uppröjning till gamla arbetsplatser. Till detta förslag hör även att ta fram och rusta upp de transportspår som finns kvar, ofta dolda under någon beläggning. Ett önskemål framfördes att eventuellt kunna återskapa något eller några av de lok och vagnar, som användes för de lokala transporterna. Ett speciellt fall nämndes, nämligen att ett sådant lok, som använts under stenhuggarepoken finns i Hjo med oklart ägarförhållande.

Några av de intervjuade uppger också att man anordnar kurser i stenhuggeri och stensättning.

Sammanfattningsvis finns många idéer och förslag hos de intervjuade personerna. För att förverkliga dessa i praktisk handling framförde samtliga att det krävs någon eldsjäl för att driva detta och dessutom någon som inte är särskilt starkt knuten till någon av platserna utan på ett oberoende sätt kan samordna de olika aktörerna och borts från konkurrens mellan dessa och att platserna har olika avstånd från varandra.

4.3.2 Intervjuer med kommuner

Vid intervjuer med kulturansvariga inom två av kommunerna i Norra Bohuslän framkom att tankar på att utveckla kulturarvet stenhuggarepoken för besöksnäringen har funnits tidigare men att detta inte har prioriterats. En viss bevakning av dessa frågor har skett genom medverkan i projektet Ekomuseum Gränsland, som är ett projekt för att lyfta fram och informera om sevärdheter vid gränsen mellan Sverige och Norge och dess unika kulturhistoria

Synpunkter framfördes att en eventuell framtida satsning bör kopplas till de kulturaktiviteter som redan finns, exempelvis Konstnärernas Kollektivverkstad i Norra Bohuslän.

Gemensamt för de intervjuade är att det finns ett stort intresse av att medverka i en sådan utveckling. Det betonades att en sådan satsning bör ske genom att tänka långsiktigt och i nya banor.

5. Analys

En analys av innehållet i de teoretiska utgångspunkterna beträffande industriminnen som kulturturism visar att detta kan vara attraktivt för besökare. Här följer sammanfattningsvis några utdrag ur de citat från olika författare, som presenterades i avsnitt 3.2:

- Kulturturism kan definieras som den turism som utgår från lokal och regional kultur och kulturarv och inkluderar exempelvis industriminnen.
- Kultur och kulturarv kan vara den huvudsakliga attraktionen för turism men fungerar främst som en komplettering till andra attraktioner, som traditionell sol- och sandsemester.
- Trenden mot turism med kulturella inslag är stark och växer snabbt fram runt om i Sverige.
- I Europa har turism som bygger på kultur och historia alltid haft en mer självklar roll och betydelse än i Sverige.
- Ett ökat intresse från kulturarvssektorn att närma sig turismnäringen, att levandegöra miljöer, att erbjuda besökare upplevelser, att skapa nya berättelser och att försöka möta nya målgrupper.
- Genom att besöksutveckla en kulturarvsresurs till en turistisk upplevelseprodukt görs en kulturresurs till en produkt, som det blir möjligt att ta betalt för.
- Utvecklingen av turism kring industrihistoria har ofta hjälpt till med pånyttfödelse i områden som drabbats av nedläggningar samt bidragit till att förbättra människors identitet och självkänsla.

Det har även framförts vissa problem med denna utveckling, som här presenteras på likartat sätt som ovan:

- Många som arbetar inom turismnäringen i Sverige har en relativt reserverad inställning till turism med kulturella inslag.
- Kultur och kulturarv blir missuppfattat som något som har med museer, skolor och utbildning att göra, inte med ”affärsverksamhet” som turism.

En motsvarande analys av innehållet i intervjuerna visar på en positiv syn på att utveckla kulturarvet stenhuggarepoken som kulturturism. Här följer några utdrag av vad som framkom vid intervjuerna:

- Ett gemensamt intresse och en samsyn på denna utveckling.
- Det krävs en samverkan mellan olika aktörer för att nå framgång.
- Det finns ett stort engagemang med många förslag till denna utveckling.
- Guidning har stor betydelse samt att guiderna har lokal anknytning.
- Ökade möjligheter till inomhusguidning för att därigenom utöka turistsäsongen
- Låt besökarna ”prova på.”
- Visa gamla filmer från stenhuggarepoken.

- Skapa teater och skådespel kring stenhuggarepoken.
- Ökad tillgängligheten till gamla arbetsplatser och återskapa miljöer där det är möjligt.
- Anordna kurser i stenhuggeri.
- Koppla till de kulturaktiviteter som redan förekommer.
- Tänka långsiktigt och i nya banor.

Med utgångspunkt från analysen är det inte svårt att dra slutsatsen att en av framgångsfaktorerna för turistnäringen är att vidareutveckla kulturarvet stenhuggarepoken. Antal delårsboende och besökare ökar och det som drar mest är närheten till havet med sol och bad. Under högsäsongen är antal besökare så stort att behovet ofta överstiger resurserna. En strategi bör därför vara att skapa förutsättningar för en ökning av antal besökare utanför högsäsong. Eftersom flertalet besökare kommer för sol och bad krävs annan form av upplevelse för att locka turister under övriga tider på året. En produktifiering av kulturarvet stenhuggarepoken för turism skulle då kunna vara ett alternativ. Redan nu finns exempel på detta men det skulle kunna utvecklas mer för att samordna de olika aktiviteter som finns idag.

Dessa tankegångar stämmer väl med vad Braunerhielm (2006) beskriver, nämligen att Kulturarvsturismen är en del av kulturturismen och har setts som en växande marknad, med stora möjligheter för både lokalbefolkning och lokala kulturer att sprida turismen säsongsmässigt och geografiskt. Vidare framhåller samma författare att kulturarvsplatser idag representerar bland annat gårdagens industrisamhälle med gruvarbetare och olika gruvmiljöer.

Utifrån analysen presenteras nedan en SWOT-analys över styrkor, svagheter, möjligheter och hot över vad utveckling av stenhuggarepoken som kulturturism skulle kunna innebära. Vid eventuell fortsatt utveckling av stenhuggarepoken som kulturturism bör en av de första aktiviteterna vara att vidareutveckla denna SWOT-analys tillsammans med samtliga deltagare i utvecklingsarbetet.

Styrkor

- Rester av stenhuggarepoken finns lättillgänglig på många ställen.
- Aktiviteter pågår redan vid flera gamla stenbrott och stenhuggerier.
- Det finns ett stort intresse hos företagare, föreningar och organisationer.
- God tillgänglighet genom närhet till flygplatser, motorväg och internationella flygplatser.

Svagheter

- Låg grad av samverkan mellan olika intressenterna i stenhuggarepokens historia.
- Låg kännedom om stenindustriepoken som industriminne i jämförelse med andra industriminnen, exempelvis Bergslagen.

Möjligheter

- Undersökningar inom turismen visar på ett ökat intresse för kulturturism.
- Kulturturismen kan utgöra ett viktigt komplement till sol- och badturism i Norra Bohuslän.
- Genom samverkan skapas styrka för de olika intressenterna i stenhuggarepoken och därigenom bättre förutsättningar för att nå större framgång för fler.
- Skapa sysselsättning samt ökad omsättning för lokala företagare.
- Ökad självkänsla för de bofasta.

Hot

- Att de olika intressenterna i stenhuggarepoken konkurrerar om besökare i stället för att samverka.
- Svårighet att omsätta befintligt intresse i aktivt engagemang.
- En eventuell överexploatering av industriminnena.
- Trycket från behovet att exploatera fritidsbebyggelsen förstör gamla kulturmiljöer.

En väl genomförd SWOT-analys ger ett bra underlag för alla medverkande för att få förståelse för behovet av vad som behöver göras. Starka och svaga sidor kan projektet påverka. Möjligheter och hot kommer från yttre förhållanden och är svårare att påverka.

6. Hur stenhuggarepoken i Norra Bohuslän kan användas som kulturturism

För att förstärka och framhålla stenindustriepoken som turistprodukt skulle detta kunna utvecklas dels genom en samordning av nuvarande aktiviteter och projekt och dels genom att på ett mer påtagligt sätt levandegöra hela miljön kring stenhuggarepoken. Några förslag till utveckling av detta presenteras nedan.

- Utveckla varje plats inom stenhuggarepokens historia med sina unika värden och skapa en samordning i första hand beträffande marknadsföring.
- Utveckla ytterligare de aktiviteter, som hörde till stenhuggarepoken utöver vad som redan är genomfört. Några exempel är uthuggning av block, sprängning, transporter av block till stenhuggerier med häst och vagn, handdragna kärror eller rälsvagnar samt stenhuggning.
- Presentera de yrkesroller, som var knutna till stenhuggarepoken, såsom dagsverkare, stenhuggare och hantverkare. Dessutom var stenhuggarepoken starkt beroende av smeder. Smedyrket fick ett stort uppsving tack vare stenindustrin genom att en mängd olika verktyg skulle tillverkas och underhållas. Samtliga medverkande personer med tidstroga kläder och utrustning.
- Den sociala miljön bör också framhållas. Många familjer fick lida hårt av att superi och pokerspel var utbredd bland stenarbetarna. Stenhuggarna var även intresserade av och ville att det skulle vara ett rikt kulturliv genom musik och dans.
- Övriga faktorer som kan belysas är att man bara fick betalt för färdighuggen sten, vilket gjorde att flera dagars arbete kunde försvinna om man gjorde fel. Dessa misslyckanden kallades Vargar.
- För att ännu mer levandegöra historien är det en fördel om besökarna själva kan få medverka och prova på de olika delarna och dessutom få med sig något minne hem på samma sätt som med delar av Berlinmuren. Detta skulle kunna bli en attraktion i sig.
- Teateruppförande i relevanta miljöer. För några år sedan uppfördes teaterpjäsen Stenhuggaren i Hunnebostrand. Pjäsen skildrar den händelse i Vinbräcka, som beskrivs i avsnitt 4.1.
- Mycket av ovanstående har redan genomförts men för att skapa en turistprodukt är det en stor fördel om inkomstbringande verksamhet i än större utsträckning kan kopplas till produkten; övernattningar, lokal mat, guidningar etc.

- Utveckling av stenhuggarepoken som kulturturism bör ske på ett långsiktigt och hållbart sätt för att bevara så mycket som möjligt av de genuina miljöerna. Målet bör vara att ta tillvara och använda de resurser som redan finns på plats.

En vidareutveckling av denna turistprodukt bör också innebära att den skall kunna erbjudas även på tider utanför den nuvarande korta turistsäsongen, eftersom den inte är väderberoende på samma sätt som båt- och badturism. Ett exempel är den planerade inomhuslokalen i Hunnebostrand.

Kulturarvet kring stenhuggarepoken kan ses som en form av attraktion inom turism. Hanefors & Mossberg (2007) beskriver i samband med detta att det anses allmänt att attraktioner troligtvis är den viktigaste komponenten i turismsystemet på grund av att de utgör kärnan i turismprodukten. Utan attraktioner skulle det inte finnas behov av andra turismprodukter, till exempel restauranger och hotell, på destinationen. Utan turism skulle det heller inte finnas några turistattraktioner. Att förlägga teater- och musikföreställningar till historiska miljöer har enligt samma författare blivit vanligt. Drottningholmsteatern är ett exempel på det förstnämnda och musik i olika genrer på Marstrands fästning och i Dalhalla är exempel på det andra.

7. Hur ett projekt för att utveckla stenhuggarepoken som turismdestination kan genomföras

Utvecklingsprojekt kan bedrivas enligt olika projektmodeller/-metoder med det gemensamma syftet att skapa ett effektivt arbetssätt i projektet samt att nå ett resultat med hög kvalitet och genomfört i rätt tid och till rätt kostnad. Det som skiljer är den indelning i faser och etapper, som respektive projektmodell är uppdelad i.

För att lyckas med utvecklingsprojekt är det viktigt att förankra idéer och tankegångar med alla parter, såsom företag, myndigheter samt ideella och frivilligorganisationer samt att därefter informera om statusen i projektet kontinuerligt. Dessutom är det av stor vikt att skapa engagemang hos alla involverade parter i projektet. Genom gemensamma intressen kan områdets natur- och kulturarv tillvaratas, vilket medför att kvaliteten på framtagna turistprodukter säkerställs, vilket i sin tur leder till ökad lönsamhet och sysselsättning i turistnäringen. Syftet är att långsiktigt stärka resmållets attraktions- och konkurrenskraft.

Eftersom kulturarvet stenhuggarepoken finns på flera platser i Norra Bohuslän är det viktigt att de fem berörda kommunerna samverkar i ett sådant projekt. Kommunerna i Norra Bohuslän samverkar redan på olika sätt och när det gäller besöksnäringen har en Strategisk plan för Besöksnäringen i Norra Bohuslän tagits fram (Strömstads m fl kommuner 2006). I planen framhålls att det finns en stor outnyttjad potential i Norra Bohuslän under höst, vinter och vår som kräver gemensamma insatser från både näring, samhälle och ideella krafter. Under rubriken Kvalité och mångfald anges i utdrag att inriktningen för Norra Bohuslän bör vara

att besöksnäringen i Norra Bohuslän är baserad på det genuint bohuslänska samt att turister och besökare med olika kulturell och nationell bakgrund möter ett gott värdskap.

att man skapar aktiviteter och boende som anpassa till olika ekonomiska förutsättningar

att varje aktivitet skall bidra till resmållets ekonomi – övernattningar på orten, lokala guider och lokalt inhandlade varor och tjänster

att kommuninvånarna skall känna sig delaktiga i att besökarna upplever det goda värdskapet

Dessa inriktningar stämmer väl överens med vad som framkommit i denna uppsats.

Hanefors & Mossberg (2007) betonar betydelsen av detta på följande sätt: ”Det är också nödvändigt med samarbete över kommungränserna. Det spelar ingen roll för turisterna som ska besöka Bohuslän att Nordens Ark ligger i en kommun (Sotenäs) Vitlycke museum i en annan (Tanum) och Havets Hus i en tredje (Lysekil).

Ett exempel på samverkan inom stenindustrin är Stenakademien. Stenakademien, som bedrivs i projektform, bygger på samverkan mellan Strömstads, Tanums, Munkedals,

Sotenäs och Lysekils kommuner samt Chalmers Arkitektur och Bergens Arkitektskola.

Stenakademien har enligt www.stenakademien.com sitt arbete fokuserat på att ge stenen en renässans som både bygg- och konstmaterial genom att utbilda arkitekter från både Chalmers Tekniska Högskola och Bergens Arkitektskole. Stenen har varit och är fortfarande en viktig råvara för både industriell och konstproduktion i Bohuslän. Målen för Stenakademien definieras enligt följande:

- att fungera som en understödjande och katalyserande struktur, en mötesplats och arena för samverkan
- att bidra till bildandet av lokala, regionala, nationella och internationella nätverk mellan målgruppen och representanter för näringsliv och offentlig sektor
- attrahera olika kategorier av intresserade och därmed också etablera Stenakademien som besöksnäring

Frimodig (2003) ger några praktiska råd vid utveckling av turism i kulturmiljö. Några av dessa presenteras nedan i sammandrag och utgör viktiga aspekter i samband med detta:

- Att utveckla turism med utgångspunkt från kulturmiljön kräver en långsiktig förvaltningsstrategi. En sådan strategi måste innehålla en plan för bevarande och vård av kulturmiljön samt en plan för informationsarbetet.
- Frågor om tillgängligheten måste lösas. Det handlar om allt från tillfarter, parkeringsplatser, handikappanpassning och toaletter till avtal med berörda fastighetsägare.
- Det krävs också engagerade entreprenörer när det gäller att driva turistföretag.
- Förutsättningar för att nå framgång i arbetet är att det finns en långsiktighet i uppbyggnaden och att det finns en förankring i lokalsamhället. En lokal förankring ger också en bra marknadsföring och ett bra bemötande för tillresande besökare.
- ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) antog 1999 ett dokument som handlar om att hantera turism på kulturhistoriskt värdefulla platser. I en tid av ökande globalisering menar ICOMOS att det är en stor utmaning att både kunna bevara och presentera kulturarvet. Kulturarvet är en tillgång både i nuet och inför framtiden.
- Dokumentet pekar på turismen som en viktig form för kulturutbyte. Planering för kulturmiljövård och turism bör därför garantera att besökarens upplevelse blir tillfredsställande.
- Det finns emellertid konflikter som måste hanteras. Värdkommuner och lokalbefolkning måste göras delaktiga i planeringen och verksamheterna måste gynna lokalsamhället. Resurser måste också avsättas för bevarande, vård och information.
- Den turistiska marknadsföringen ska skapa realistiska förväntningar och på ett ansvarsfullt sätt informera besökarna om platsens förutsättningar.

8. Slutsats

Utifrån den teoretiska bakgrunden, befintliga aktiviteter och projekt kring stenhuggarepoken samt resultaten från intervjuerna drar jag slutsatsen att det bör finnas goda förutsättningar för att utveckla och vidareutveckla kulturarvet stenhuggarepoken i Norra Bohuslän för kulturturism. Intresset är stort hos olika aktörer och mycket arbete pågår i företag och föreningar inte minst ideellt. En framgångsfaktor för att lyckas torde som tidigare nämnts vara möjligheten till samverkan både beträffande olika aktörer och mellan de berörda kommunerna. Visioner finns och har funnits framförallt inom ramen för projektet Granitleden samt Strategisk plan för Besöksnäringen i Norra Bohuslän.

Genomförande av denna utveckling sker lämpligen i projektform och bör då framförallt beakta aspekter som långsiktighet, tillgänglighet, hållbarhet, engagemang hos deltagarna, lokal förankring samt att se kulturarvet som en tillgång nu och i framtiden

9. Slutord

Som slutord till denna uppsats vill jag ge följande citat av Hanefors. & Mossberg (2007): ”Attraktiva paketlösningar förefaller vara en nödvändighet och är ofta ett recept på framgång. Många företag och resmål har gått samman och marknadsför så kallade riken. Man kan besöka exempelvis Guldriket, Ostriket, Måltidsriket, Textilriket, Möbelriket, Glasriket, Björnriket och Köksriket.”.

Varför inte ett Granitrike?

10. Källförteckning

Litteratur:

- Algotsson, Å. & Swedberg, S. (2004). *Sten.doc. Metod för dokumentation av lämningar från stenhuggarepoken.* (Rio Kulturkooperativ).
- Bell, J. (2006). *Introduktion till forskningsmetodik.* (Studentlitteratur, Lund).
- Bohusläns Museum, Etnologiska institutionen vid Göteborgs Universitet, Landstinget i Göteborgs och Bohus län (1981). *Bohusläns samhälls- och näringsliv. 2. Stenindustrin.* (Bohustruck).
- Braunerhielm, L. (2006). *Plats för kulturarv och turism Grythyttan – en fallstudie av upplevelser, värderingar och intressen.* (Karlstads universitet 2006).
- Elbe, J. (2003). *Att sälja Småland: Destinationsmarknadsföring i nätverksperspektiv* (Ekonomiska institutionen, Högskolan Dalarna. Ingår i Svensk turismforskning. Etour V 2003:13).
- Frimodig, C. (2003). *I kulturarvets fotspår.* (Etour, Rapport P 2003:17).
- Frisk, L. (2003). *Samarbete inom lokal destinationsutveckling* (ETOUR Mitthögskolan. Ingår i Svensk turismforskning. Etour V 2003:13).
- Grundberg, J. (2002). *Kulturarv, turism och regional utveckling.* (Etour, Rapport R 2002:9).
- Hallerfelt, M. (2000). *TURISM 2000. Destinationsutveckling i praktiken.* (Etour, WP 2000:1).
- Hanefors, M. & Mossberg, L. (2007). *Turisten i upplevelseindustrin* (Studentlitteratur, Lund).
- Kommunerna i Norra Bohuslän (2006). *Strategisk plan för utveckling av Besöksnäringen i Norra Bohuslän*
- Kotler, P. Bowen, J.T. (2006). *Marketing for Hospitality and Tourism.* (Pearson Prentice Hall).
- Makens, J.C. (2006). *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Studentlitteratur, Narayana Press, Danmark).
- Kvale, S. (2007). *Turismkunskap, vetenskap, hantverk och konst i samverkan* (Ådul AB. Ingår i Svensk turismforskning. Etour V 2003:13).
- Laurin, U. (2003). *Turismkunskap, vetenskap, hantverk och konst i samverkan* (Ådul AB. Ingår i Svensk turismforskning. Etour V 2003:13).
- Olsson & Sörensen (2007). *Forskningsprocessen. Kvalitativa och kvantitativa perspektiv.* (Liber AB, Stockholm).
- Pike, S. (2004). *Destination Marketing Organisations* (Elsevier Ltd, Amsterdam).
- Rixö samhällsförening (1999). *Stenhuggarbygden. Lahälla – Rixö – Vinbräcka – Hjälmedal.* (Risbergs, Uddevalla 1999).
- Sahlberg, B. (2001). *Möten, människor och marknader.* (Liber Malmö).

- Smith, M.K. (2003). *Issues in Cultural Tourism Studies*, (Routledge, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE).
- Stenindustrin i Bohuslän (2005) *Skärvor från en svunnen tid*. TV-film från SVT.
- Sörenson, U. (1989). *Ett försök att spränga ramarna - ekomuseernas framväxt*. (I Resan till Sevärdheten. Svenska Turistföreningen och Riksantikvariämbetet. Sveriges Turistråd).
- Turistdelegationen (2005) *Besöksmål i Sverige - Analys av attraktivitet och regional utveckling under åren 1998 till 2003*.
- Göteborgs-Posten (1980) *Bohuslän i våra hjärtan* (Esselte Wezäta AB).

Tidningsartiklar:

- Göteborgs-Posten (070723) *Bohusläns historia har fått TYNGD av Ivanas hand.*
- Bohusläningen (080402) *Norrlänning tar över som vd för stenindustri.*
- Bohusläningen (080412). *Renässans för stenindustrin.*

Strategidokument:

- Strömstads, Tanums, Sotenäs, Munkedals och Lysekils kommuner (2006). *Strategisk plan för utveckling av Besöksnäringen i Norra Bohuslän.*

Hemsidor:

- www.granitleden.se Granitledens hemsida
- www.stenakademien.com Stenakademiens hemsida
- www.kkv-b.se Hemsida för Konstnärernas Kollektivverkstad i
- www.stenriketmalmon.se Föreningen Stenriket Malmöns hemsida

Intervjuer:

- Bo-Inge Hjeretén, guide i Krokstrand.
- Sören Olsson, Stenhuggarmuseet i Hunnebostrand.
- Helen Axelsson, ordförande i Bohus-Malmöns hembygdsförening
- Jack Ambjörnsson, ordförande i Rixö samhällsförening.
- Siv Boström, Svarteborgs Stencenter
- Kulturansvariga:
- Succkie Gunnarsson, Sotenäs kommun
- Jan Palmblad, Strömstads kommun

Bilaga 1. Intervjufrågor

Frågor till medverkande företag och organisationer i Granitleden:

1. Vad är nuvarande statusen beträffande Granitleden?
2. Har det ursprungliga syftet uppfyllts? Om ja fortsätt med fråga 4.
3. Vilka är de huvudsakliga orsakerna till att de inte uppnåtts?
4. Finns det förslag till hur man kan gå vidare med tankarna i Granitleden?
5. Skulle ni vara intresserade att medverka i en vidareutveckling av Granitleden, exempelvis genom ökad samverkan mellan medlemmarna, genom ökad satsning på turism?
6. Vilka andra företag/organisationer bör i så fall delta i denna vidareutveckling?
7. Övriga synpunkter.

Frågor till kommuner:

1. Har kommunen haft tankar kring att utveckla kulturarvet för turism?
2. Skulle det enligt er uppfattning finnas efterfrågan på en turistisk produkt med guidning till stenindustins historia kombinerat med service i form av övernattningar, lokal mat, transporter och liknande?
3. Skulle det finnas intresse hos er kommun att medverka i en sådan utveckling? för att skapa en mer turistisk produkt kring stenindustrin?